

Arthur Koestler

Eloszo

i.

A könyv, amelyet kezében tart az olvasó, a maga nemében egyedülálló, még a mai Oroszországról szóló szépszámú irodalmi alkotások tekintetében is. Írója egy Ausztriában született fizikus, kommunista párttag, akit az 1937-es nagy tisztogatás idején tartóztattak le. Az volt a vád ellene, hogy náci bandát hozott létre annak érdekében, hogy egy kaukázusi vadászat során megöljék Sztálint és Vorosilovot, továbbá háború esetén felrobbantsák az ukrán főváros ipari létesítményeit. Miután mindezen figyelemre méltó bűncselekményeket bevallotta, túlélte a dolgot, így most közreadja a vele történeteket.

A mű a korábban megjelent hasonló tartalmú írásokkal szemben minden eddiginél közelebbi nézőpontból próbálja megvilágítani az emberi történelem legkegyetlenebb terrorrendszerének működését. Személyes tapasztalatok alapján írja le, hogyan vettek rá Szovjet-Oroszországban az úgynevezett „politikai elkülönítőkben” és „belső börtönökben” fogva tartott embereket arra, hogy kiagyalt bűnöket valljanak be a nyilvánosság előtt. A szerző, Alex Weissberg az ellene felhozott vád szerint részt vett az úgynevezett Buharin csoport tevékenységében. Nyikolaj Buharin letartóztatása előtt tagja volt a párt központi bizottságának illetve a Kommunista Internacionálénak. Weissbergnek azt kellett bevallania, hogy a Buharin csoport tagjaként utasítást kapott Sztálin megölésére, a harkovi üzemek felrobbantására és a többi. Miután alkalmatlannak bizonyult a szerep eljátszására, a per kiagyalói szép csendben ejtették őt.

Ebben önmagában még nem lenne semmi rendkívüli. Példának okáért a show bizniszben is sokan tülekednek a tűz körül, de közülük csak kevesen lesznek kiválasztottak.

A Moszkva, Prága vagy éppen Budapest tárgyalótermeiben kiöltött politikai melodráma éppúgy több hónapos gondos előkészületet igényelt, mint mondjuk egy musical színpadra állítása vagy éppen egy film elkészítése. A két „műfaj” közti különbség lényege, hogy az előbbi esetben a sztorinak és a szereplőknek kell, hogy valami köze legyen a valósághoz. Ez pedig jelentősen leszűkíti az adott darabra alkalmas szereplők körét. A politikai melodráma szerepének eljátszására kiválasztott személynek az alábbi tulajdonságok valamelyikével feltétlenül rendelkeznie kellett: a) személyesen kellett ismernie Buharint, b) valamiféle kapcsolatban

Előszó Alex Weissberg: *Conspiracy of Silence* című könyvéhez (London, 1952).

kellett állnia német állampolgárokkal vagy magával Németországgal. Mivel Weissberg nem volt szovjet állampolgár, ezért lehetősége volt arra, hogy külföldre utazzon, illetve, hogy külföldi állampolgárokkal tartson fenn személyes kontaktust, a kormány megbízatást kivéve, ahol ez komoly kizáró oknak bizonyult, c) megfelelő pozícióval, befolyással kellett rendelkeznie a politikai életben, ellenkező esetben vallomása a nagymértékben valószínűtlen és a teljes mértékben abszurd közti határmezsgyén mozog. Végül, de nem utolsósorban d) a darab rendezőinek biztosnak kellett lenniük abban, hogy kiválasztottjuk, ha már egyszer rivaldafénybe került, nem rontja el a játékot. Végül is ez volt az a pont, ahol Weissberg alkalmatlannak bizonyult szerepére.

A fenti korlátozó tényezők ellenére mindig sikerült megtalálni a megfelelő embert, aki eleget tett ezeknek a feltételeknek. A KGB egyik fő feladata éppen ez volt, vagyis a megfelelő emberek kiválasztása, betanítása, személyiségének átformálása, azaz a meglévő személyiség lerombolása, majd a szerepnek megfelelő újraépítése. A félreértések elkerülése érdekében a Weissberg által beismert bűnök csak nyugati szemmel tűnnek abszurdnak. A KGB számára mindez épp olyan rutin feladat volt, mint a megfelelő színész kiválasztása egy adott szerepre.

A KGB elég hamar rájött arra, hogy Weissberg nem alkalmas az általuk elképzelt szerepre. Ilyenkor a legtöbb esetben vagy egyszerűen tárgyalás nélkül kivégezték a vádlottat, vagy az illető valamelyik sarkkörön túli táborban végezte. Hogy Weissberg mindezt túlélte, több rendkívüli körülménynek köszönhető. De végül is ami történt, talán nem is annyira megdöbbentő, ha figyelembe vesszük, hogy a nagy számok törvénye alapján a gyakorlatilag nulla valószínűséggel bíró esemény egyszer mégis csak bekövetkezik.

II.

Alex Weissberget 1930 óta ismerem, életünknek számos közös kapcsolódási pontja van. Weissberg 1901-ben született Krakkóban, amely ebben az időben Ausztriához tartozott. Apja tehetős zsidó kereskedő volt. Születése után pár évvel a család Bécsbe költözött, így Weissberg megtartotta osztrák állampolgárságát. Ez a tény későbbi élete során meghatározónak bizonyult. Bécsben matematikai, fizikai és mérnöki tanulmányokat folytatott, 1926-ban kapta meg diplomáját. Tizenhét évesen csatlakozott a Fiatal Szocialisták Mozgalmához, majd később belépett az osztrák Szociáldemokrata Pártba. 1927-ben kilépett a Szociáldemokrata Pártból és a Kommunista Párt tagja lett.

Diplomája megszerzése után többfél állást is betöltött, többek közt a Westphal professzor vezette berlini Politechnikum tanársegédje volt. A későbbiekben az argentin kormány szolgálatába szegődött. Ebben az időben Argentína a német szerszámgépek egyik fő felvevőpiaca volt. Weissberg gyakran utazott a Ruhr és a

Saar vidékre, hogy ott személyesen ellenőrizze az alapanyag minőségét. Ennek során széles körű tapasztalatokra tett szert a vállalatirányításban.

1931-ben a harkovi ukrán Fizikai Kutató Intézet felkérésére, egy szebb élet reményében a Szovjetunióba költözött. Egy közös barátunk É. révén Berlinben találkoztam vele először. Mindez pár héttel Oroszországba való utazása előtt történt. E elmesélte, hogy Weissberggel, akit igen nagyra tartott, már eljegyezték egymást.

Első benyomásaim alapján Weissberg egy jól szituált, kerek képű, joviális kinézetű üzletember volt, aki szélesen gesztikulálva beszélt, s élvezettel adott elő mindenféle történeteket. Emellett különös vonzódást mutatott az édességek iránt, a szobában mindenhol kis tálcák heverték tele csokoládéval, amiből időközönként szórakozottan felmarkolt egy párat. Kezdetben nem is igazán értettem mit tartott rajta olyan rendkívülinek E, de aztán a vendégek elmentek, mi ketten pedig Marx egyes nézeteiről bocsátkoztunk vitába. Ekkor Alex szemei hirtelen összeszűkültek, tekintete metszővé vált, a humor legcsekélyebb jelét sem mutatta, s végül ízekre szedte nézeteimet. Érvei világosak, találóak és megcáfolhatatlanok voltak. Nem elégedett meg azzal, hogy ellenfele érveit a porba tapossa, hanem az illetőt folyamatosan gyötörte is. Aztán egy idő után ismét kedves és joviális úriemberré változott át.

Ebben az időben meggyőződéses kommunista voltam, és éppen a pártba való belépést fontolgattam. Alex-szal több alkalommal találkoztunk Berlinben, aztán ő Harkovba költözött, ahová nem sokkal később E. is követte, majd ott össze is házasodtak. Alkalmyszerűen leveleztünk, majd egy év múlva párttagságom miatt elvesztettem az állásomat, ezért úgy határoztam, hogy a Szovjetunióba emigrálok. Ukrajnában első és egyetlen tartózkodási helyem Harkov volt, ahol Weissbergék lakásában éltem. A lakás az Intézet közvetlen tőszomszédságában helyezkedett el, s bár kicsi volt, az akkori szovjet állapotokhoz képest luxusnak minősült.

Ebben az időben az Ukrán Fizikai Kutató Intézet Európa egyik legjobban felszerelt ilyen jellegű intézménye volt. Harkovi tartózkodásom során mindazokkal az emberekkel kapcsolatba kerültem, akik ebben a könyvben drámai szerepet játszanak. Többek közt megismertem Leipunskit, aki a Nukleáris Fúzió tanszék élén állt, valamint a fizikus Landaut, az orosz csodagyereket. Feltételezésem szerint jelenleg mindketten az orosz atombomba tökéletesítésén fáradoznak. Májig jól emlékszem a Landauval folytatott egyik kimerítő beszélgetésünkre, amikor is Landau teljes meggyőződéssel azt fejtegette, hogy Marxot kivéve egyetlen filozófus sem ér egy fabatkát sem. Máskor pedig Szubnyikov professzorral, egy kedves egyetemi tanárral pókereztünk. Szubnyikovnak a későbbiekben azt kellett bevallania, hogy Weissberg a Gestapo kémszervezetének soraiból szervezte be őt. Eme vallomást csak azért tagadta meg, mert mint kiderült, már 1924 óta a Gestapo szolgálatában állt. Közvetlen szomszédunk és legközelebbi barátunk a Ruhemann házaspár, Martin és Barbara Ruhemann volt. Amikor Alex ügyében segítséget kértem Barbarától, kijelentette, mindig is világos volt számára, hogy Alex ellen-

forradalmi szabotőr. Közeli társaságunk tagjai gyakran jöttek el hozzánk vacsora után egy kártyapartira, vagy egy teára, Alex letartóztatása után mindnyájan cserbenhagyták és elárulták őt. Egyikük sem volt sem gyáva, sem alávaló ember, egyszerűen csak parancsot teljesítettek és osztoztak annak a sorsában akit elárultak. A tisztogatások során aztán a társaság tagjai közül majdnem mindenkit - többek közt Landaut, Leipunszkit és Szubnyikovot - letartóztattak, s ők alá is írták a szokásos koholt vádakat. Amikor 1939-ben véget értek a tisztogatások, a letartóztatottak nagyjából felét szabadon engedték, s folytathatták korábbi munkájukat.

1933 őssen hagytam el Oroszországot. A következő három évben Alex keményen és eredményesen dolgozott. Megalapítója és többekkel együtt szerkesztője volt az ottani Fizikai Folyóiratnak. 1933-ban egy kísérleti üzem felépítésével bízták meg, aminek elkészültével azután az igazgatója lett.

Rövidesen sor került Kirov meggyilkolására, majd az első kirakat perre Kamenyev és Zinovjev ellen. Kezdetét vette a Terror. 1936 áprilisában letartóztatták É.-t. Alex és É. még 1934-ben elváltak, de barátok maradtak. É. ellen az volt a vád, hogy mint keramikus, a tiltott svasztikát csempészte be az általa készített teáscsészék motívumai közé. Emellett pedig két pisztolyt rejtgetett az ágya alatt, hogy a aoron következő pártkongresszuson megölje velük Sztálint. Ezután már csak idő kérdése volt, hogy mikor kerül sor Alex letartóztatására. Mint osztrák állampolgárnak, lehetősége volt arra, hogy kiutazási engedélyért folyamodjon. Ahelyett hogy élt volna ezzel a lehetőséggel, Moszkvába illetve Leningrádba utazott, hogy befolyásos támogatókat szerezzen É.-nek. Ami 1937-ben már örülségnek tűnt volna, az 1936-ban még csak vakmerőség volt. Hála az osztrák konzul rendkívüli erőfeszítéseinek, 18 hónapi fogva tartást és egy majdnem sikeres öngyilkosságot követően E-t elengedték. Hat hónappal kiszabadulása és Oroszországból való kiutasítása után, 1937 márciusában Alexet letartóztatták. És itt kezdődik az ő története.

A történet három évvel később ér véget, amikor Alexet egy csoport német és osztrák kommunistával, szocialistával és náciellenes menekülttel együtt a KGB átadja a Gestapónak. Ez a mérhetetlenül aljas és megalázó tett a Hitler-Sztálin paktum következménye volt. Hogy Weissberg hogy élte túl a Gestapo megpróbáltatásait, és, hogy a későbbiekben milyen szerepet játszott a lengyel földalatti mozgalomban, az már egy másik könyv témája, melyet remélhetően hamarosan megír.

III.

A Szovjetunióban letartóztatásban töltött három év alatt Weissberg a börtönélet minden fázisát megismerte. Volt magánzárkában, „politikai elszigeteltségben”, büntető zárkában, tömegcellában, és végül a Butirkában, ami „maga volt a luxus”. Reggelire ham and eggs-et szolgáltak fel a fogva tartottaknak, hogy a Gestapónak

való átadásuk előtt felhízlalják őket, ezzel bizonyítva, milyen jó állapotok is uralkodnak a szovjet börtönökben.

Weissberg históriája a VII és VIII fejezetben teljesezik ki, ezeknek a „Futószalag” és a „Vallomás” címeket adta. Hét nap és hét éjjel folyamatos kihallgatás után, amit három rendőrtiszt egymást váltva vezetett, és amit csak napi két alkalommal szakított meg párperces szünet, Weissberg összeomlott és aláírta beismerő vallomását. Huszonnégy óra múlva visszavonta azt. Ismét rákerült a „szalagra”. Így hívták azt a módszert, melynek lényege a szünet nélküli kihallgatás volt, s melynek során aludni sem engedték a vádlottat. Négy nap és négy éjszaka után ismét aláírt egy vallomást. Ezt is visszavonta, így újabb kihallgatás sorozat kezdődött, de ez már csak huszonnégy óráig tartott. Kihallgatói rájöttek, hogy alighanem egy kelj feljancsival van dolguk, akit megfeszíthetnek, de ismételt talpra állását nem tudják megakadályozni. Elkönnyvelték, mint reménytelen esetet, és ettől kezdve többnyire békén hagyták.

Weissbergnél sokkal erősebb emberek, régi forradalmárok, partizán vezérek, akik tucatnyi alkalommal tették kockára az életüket, már régen megtörték a fenti kihallgatási módszerek hatása alatt. Weissberg kitartása több körülmény szerencsés egybeesésének köszönhető. Az első származásának tudható be. Osztrák útlevele valami minimális védettséget biztosított a számára. További rajta kívülálló faktor volt, hogy ismert fizikusok, többek közt Einstein és Jolié Curie álltak ki mellette. Végül a szovjet-német kiadatási egyezmény révén sikerült elhagynia az országot, erre máskülönben aligha lett volna esélye.

De mindezek önmagukban még nem mentették volna meg az életét. Mi tette őt képessé arra, hogy kitartson akkor, amikor mások megtörték, nos mindez olyan jellemvonásokat sejtet, amelyek éppen egy ilyen helyzet túléléséhez szükségeltetnek. Mindehhez nagyfokú fizikai és mentális alkalmazkodó képesség, azaz kelj-feljancsi tulajdonságok kellettek: a gyors felépülés, és a szinte vég nélküli fizikai és szellemi visszavágás képessége. Kivételes lélekjelenlétre volt szükség, ezt legjobban „A provokátor” című fejezetben leírtak támasztják alá. Bizonyos fokú vastagbőrűség, és jó értelemben vett érzéktelenség is jelen kellett, hogy legyen, azaz helyzetének mintegy kívülállóként történő szemlélése. Weissberg viselkedésében például nyoma sincs az elmélkedéseknek, bármiféle vallási vagy misztikus gondolatnak, ami pedig annyira jellemző a magánzárkában fogvatartottakra. Tetézi ezt még a legkiélezettebb helyzetekben tanúsított, már-már irracionális optimizmus és elégedettség, valamint a „velem ez nem történhet meg” attitűd, és végül de nem utolsósorban a kifogyhatatlan humor. Korábban már említettem, Weissberg képes volt arra, hogy a végtelenségig ragaszkodjon érveihöz. Kihallgatóinak teljesen az idegeire ment, akárcsak korábban a barátaiéra is. A vallatóival folytatott vég nélküli párbeszédet időnként fura dolgok szakítják meg. Az egyik igencsak felbosszantott KGB tiszt például így fakadt ki: Alexander Szemjonovics, miért kínoz

maga bennünket?! Néha az ember a már hajlik rá, hogy sajnálatot érezzen a szegény, áldozata hálójában vergődő, brutális tiszt iránt.

Tulajdonképpen minden kelet európai barátomnak van némi börtönbeli és koncentrációs táborban szerzett tapasztalata. De Weissbergen kívül senki mást nem ismerek, aki a KGB karmai között töltött három évet, és a Gestapo fogásában töltött öt évet olyan fizikai és szellemi épségben vészelte volna át, mint ő. Amikor húsz éve először találkoztam vele - mielőtt még ránk omlott volna az ég - úgy nézett ki, mint ahogy egy jól menő üzletember kinéz. Ma pedig még mindig úgy néz ki, mint ahogy egy jól szituált üzletember kinéz, szélesen gesztikulál, előszeretettel ad elő kávéházi történeteket, miközben pralinét vagy kedvenc török édességét majszolgatja.

IV.

A könyv minden átfogó, mindent elárasztó cselekménye lassan bontakozik ki. írói szemszögből nézve a könyv szerkezetileg eléggé pocskék. Az elbeszélést hosszabb-rövidebb múltbeli és jövőbeni kitekintések szakítják meg, a történet legdrámaibb pontján például hosszas fejtegetésbe kezd a Buharin-i ellenzék jegyrendszerrel kapcsolatos álláspontjáról. A nyomasztó részletek ellenére vagy talán éppen azért, az olvasó mégis úgy érzi, hogy a könyv teljesen hatalmába keríti, egyre jobban magával ragadja, mint egy lassan hömpölygő folyam, míg végül úgy érzi, hogy maga is részese lett korunk egyik nagy sagájának. A nagy tisztogatás, a maga közel 10 millió áldozatával sokkal több volt, mint a diktatórikus rezsim egyik epizódja. Hatása felért a pestissel, a boszorkányüldözéssel, s a maga teljességében mutatta meg, mire is képes egy despotikus rendszer, milyen - korábban elképzelhetetlen pusztítást tud végezni nemcsak fizikailag, de az emberi lelkekben is.

Mindezek ellenére Weissberg könyve nem mondható elborzasztónak. Legnagyobb érdeme, hogy témája ellenére még csak nem is lehangoló olvasmány. Ez egyrészt az író bátorságának és felülmúlhatatlan optimizmusának köszönhető, amely fokozatosan átragad az olvasóra is, másrészt az író által felvonultatott börtönbeli szereplőknek. Egyik érdekesebb figura, mint a másik, s olyan mesteri kézzel vannak megformálva, ami elsőkönyves írótól merőben szokatlan. Némelyikük, például a Rozsanszkij, a provokátor vagy Eisenberg, az anarchista, felejthetetlen figurák, akik méltán foglalnak helyet a nagy irodalmi alakok sorában. Összegezve, a könyv hangulata az Ezeregyéjszaka meséit idézi. A szereplők mindegyike az orosz emberekre jellemző rezignációval veszi tudomásul sorsát, különösen senkit sem izgat annak további alakulása. A szereplők átkozódnak, vitatkoznak, érvelnek, egy olyan helyen, amit az írói joviális szemlélete egész kellemes helyszínné avat. Ez eléggé meglepő, ismerve a hasonló témájú és hasonló helyszínenjátszó könyvek hangvételtét.

Összességében még a könyv hibái is pozitívummá fordulnak. A kihallgató tisztekkel folytatott ismétlődő dialógusok kezdetben unalmasnak tűnnek, de a későbbiekben az olvasót magával ragadja a játszma pszichológiai vetülete, és ezen keresztül bepillantást nyerhet abba a különös légkörbe, amelyben kicsikarták a vallomásokat. Az ismétlődő időbeli visszatekintések és a témától való eltérések csak szélesítik és árnyalják a megrajzolt tipikusan orosz képet. Az írás szerkezetének szaggatottsága jellemző az orosz irodalomra. Érdeemes eltűnődni azon, vajon egy buzgó szerkesztő milyen javításokat, húzásokat tenne például a Karamazov tesvérek c. regényben. Egy aforizma szerint a nagy szakácsok piszkos konyhában dolgoznak, ez elmondható a nagy epikus művekről is.

A könyv másik nagy erénye a szélesen hömpölygő elbeszélés és a pontos tudományos elemzés ritka együttese. Az író módszere az elvont tudományokban és a politikai gazdaságtanban való jártasságából fakad. Ahogy megfigyeli a körülötte zajló eseményeket és levonja belőlük a megfelelő következtetéseket, az egyszerre ragyogó és szellemes, s megvilágítja az orosz terror működési mechanizmusát. Különösen megdöbbenő az a módszer, amelynek révén Weissberg kiszámította a tisztogatások során letartóztatottak számát. Kétes tudományos dicsőség, hogy két, a tisztogatások során bebörtönzött professzor tőle függetlenül, hasonló módszerrel ugyanerre az eredményre jutott.

Egyetlen ponton szállnék vitába az íróval, mégpedig az utolsó fejezetben írtak esetében. Úgy gondolom Weissberg a terror okait némileg egyoldalúan közelíti meg.

V.

Alex letartóztatásáról akkor szereztem tudomást, amikor 1938-ban Londonban találkoztam E.-vel. E.-t miután szabadon engedték, kiutasították az országból. Arról beszélgettünk, hogyan tudnánk segíteni Alex-nek, Sikerült is több Nobel díjas fizikust megnyernünk az ügynek, és közvetlenül Sztálinhoz fordultunk. Köztük volt Einstein is, akit levélben kerestünk meg. Én magam Visinszkijnek írtam levelet, amelyet három Nobel díjas fizikus írt alá: Jean Perrin, Frederic Joliot-Curie, és Irene Joliot-Curie.¹ A levelekre soha nem kaptunk választ, az érintettekhez el sem jutott. Ennek ellenére akciónknak jelentős politikai utórezgése volt.

Ebben az időben a Joliot-Curie házaspár egyértelműen kommunista szimpatizánsnak számított, sőt két év múlva be is léptek a Kommunista Pártba. Ma Picasso mellett Frederic Joliot-Curie a legismertebb kommunista intellektuel.

¹ *A bukott isten* című 1950-ben megjelent könyvemben, amely Weissberg sorsát is érintette, tévesen állítottam, hogy Langevin professzor is az aláírók között volt.

1950-ben Franciaországban politikai perre került sor. Az ügy szenzációszámba ment, és végül is a kommunista párt súlyos vereségével végződött. A pert Dávid Rousset francia író indította a kommunista párt hetilapja, a *Lettre Frangais* ellen. A lap azzal vádolta meg Rousset-t, hogy hamis színben tüntetett fel egy, a szovjet büntetőtörvényről szóló írást. A per valódi célja azonban az volt, hogy leleplezze az orosz rezsimet, a börtönöket, a büntetőtáborokat. Rousset egyik tanúja Weissberg volt.

Weissberg a vallomását német nyelven tette meg, amit tolmács fordított franciára. A hetilap ügyvédje a német ellenes érzelmek felkorbácsolásának és Weissberg lejáratásának stratégiáját követte.

(Részlet a tárgyalásról)

A bíróság elnöke: Jöjjön be a következő tanú.

Rousset ügyvédje: Következő tanúnk Alex Weissberg, aki németül fog tanúskodni.

A Lettre Frangais ügyvédje: Nahát! Egy újabb német!

(Zaj a teremben)

Weissberg: Azt szeretném elmondani, milyen módon jutottam arra az eredményre, miszerint az 1936-os nagy tisztogatásnak 8-10 millió ember esett áldozatul.

A Lettre Frangais ügyvédje: A tanú bizonyára Németországra gondol,

(zaj)

Rousset ügyvédje: Kérem ne szakítson félbe. A tanúnak később tehet fel kérdéseket.

A Lettre Frangais ügyvédje: Felfordul a gyomrom, ha azt látom, hogy egy német tanúskodik francia bíróság előtt.

(Zaj)

A tárgyalás ebben a stílusban folyt tovább, a hetilap ügyvédjei demagóg esz-közökkel igyekeztek lejáratni Weissberget. Végül Rousset ügyvédje elővett egy terjedelmes írást, amely Weissberg Szovjetunióknak tett szolgálatait emelte ki, aláhúзва jellemének pozitív vonásait.

Ez volt az a levél, ami miatt a per indult. A levél végére érve Rousset felolvasta annak aláíróit is. Mikor kiderül hogy egyikük Joliot-Curie, a kommunista példakép - mindez bombaként robbant a teremben. Weissberg vallomását kénytelenek voltak hitelesnek elfogadni, olyan vallomásnak, mintha maga a párt tette volna. Mindez döntő mértékben határozta meg a per kimenetelét, és egyben egyik legsúlyosabb morális vereségnek bizonyult, amit a kommunista mozgalom a háború óta elszenvedett.

*fordította: Bánki Dezső
a fordítást az eredetivel egybevetette: Siklós Vera*